

Tridesetogodišnji rat (1618.-1648.)

U ovome radu nastoji se donijeti pregled Tridesetogodišnjeg rata, vjerskog sukoba koji je obilježio Europu XVII. stoljeća i čije su posljedice još dugo ostale prisutne. Rad je podijeljen u poglavlja poredana kronološki počevši s uzrocima rata s naglaskom na vjerske faktore, a slijedi ih sam pregled rata u četiri faze (češko-falačka, danska, švedska i francuska) te poglavlje o Westfalskom miru i zaključak koji govori o posljedicama rata. Zbog obujma materije ovdje ne možemo ulaziti dublje u pojedine događaje, nego donosimo samo pregled važnih vojno-političkih događaja.

Tridesetogodišnji rat naziv je za seriju međunarodnih oružanih sukoba na širem prostoru Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda u prvoj polovici 17. stoljeća. Premda se obično karakterizira kao vjerski sukob, prethodio mu je širok dijapazon uzroka koji su bili, pored konfesionalne, socijalne, ekonomske, političke i nacionalne prirode. Počevši kao minoran sukob unutar Carstva, završio je kao paneuropski rat s golemim žrtvama i neprocjenjivom materijalnom štetom, te psihološkim posljedicama na stanovništvo Carstva usporedivim s Drugim svjetskim ratom. Označio je prekretnicu u političkom razvoju cijele Europe, a posebno u samome Carstvu koje se od posljedica rata nikada neće oporaviti. Sam sukob odvijao se kroz četiri faze: češko-falačka faza (1618.-1623.), danska faza (1623.-1629.), švedska faza (1629.-1635.) i francuska faza (1635.-1648.). (Wilson, 2009: 5, 9) (Noel, 1998: 53)

Uzroci

Vjerske prilike u Carstvu nakon reformacije

Od pojave prve generacije reformacije s djelovanjem Martina Luthera u sljedećih 50 godina, dotada homogena vjerska karta srednje i zapadne Europe, postupno se mijenjala.

Podjela je buknula u Svetom Rimskom Carstvu pod vlašću mladoga cara Karla V. koji je na saboru u Wormsu (1521.) donio edikt kojim stavlja izvan zakona Luthera i njegove pristaše. U narednih devet godina car izbiva iz carstva zbog rata s Francuskom, a njemačke države odabiru strane. Godine 1529., na drugom saboru u Speyeru sazvanom da riješi problem vjerskog raskola, zaključeno

je da se luteranizam ima zabraniti. Tada luteranski staleži (kneževi-izbornici Saske i Brandenburga, kneževi Anhalta, Lüneburga i Hessena i 14 carskih gradova) otvoreno protestiraju protiv te odluke i otada se nazivaju protestanti. (Franzen, 2004: 125)

Oni 1552. godine uspostavljaju savez s katoličkom Francuskom i započinju rat s carem koji završava njihovom pobjedom i mirom u Augsburgu 1555. godine. Njime je odlučeno načelo *cuius regio, illius religio* – čije je kraljevstvo, njegova i vjera (premda je ono izričito dano tek 1576.). Tako se konačno učvrstio luteranizam u njemačkim zemljama i došlo je do vjerske tolerancije. (Jedin, 1995: 435)

Vjerske prilike u habsburškim suparnicama

Luteranizam se iz Carstva brzo proširio na skandinavske zemlje u Kalmarskoj uniji. Već 1523. po njezinom raspadu, sve skandinavske zemlje (a i Danska) prihvaćaju luteranizam. (Bertoša, 2004: 24)

Uz luteranizam, kao reformatorski pokret, razvija se i kalvinizam koji je izrastao u Švicarskoj. Zbog njene autonomije i jakog građanstva kalvinizam je dobro prihvaćen i brzo se ukorijenio u nekim švicarskim kantonima, poglavito u gradu Ženevi.

Od toga se mjesta širi po Francuskoj pod kraljem Franjom I. Iako u početku tolerantan, Franjo tridesetih godina XVI. stoljeća mijenja svoju politiku prema protestantskim učenjima, što kodificira 1540. ediktom iz Fontainebleua kojim „luteransku herezu“ naziva „veleizdajom protiv Boga i čovječanstva“. Progone protiv protestanata nastavlja i njegov nasljednik Henrik II. koji umire 1559. godine, što dovodi do krize nakon kratke vlasti njegova sina i borbe za vlast između katoličke obitelji Guise i kalvinističkih Bourbona. Franjo, vojvoda od Guisea 1562. daje pobiti 63 hugenota u Vassyju čime započinju vjerski ratovi u Francuskoj, koji će trajati do 1598. U žaru tih ratova 1572. kralj Karlo IX. daje pogubiti 3000 pariških hugenota, što je postalo poznato u historiografiji kao Bartolomejska noć. Taj događaj dodatno zaoštrava sukob i daje mu međunarodni karakter čemu se pridružuje i otvorena borba za vlast nakon Karlove smrti (1574.). Nakon krvavih ratova i smrti dvaju pretendenata (Henrika de Guisea i kralja Henrika III.) francuska kruna dolazi u ruke hugenotu Henriku Bourbonu koji, kako bi ga Pariz prihvatio, prihvaća katoličanstvo (1593.), ali i

nekatolicima daje vjersku slobodu i pravo na posao u javnoj službi (Nanteski edikt, 1598.). (Shepardson, 2007: 21) (Bertoša, 2004)

Preko Francuske se kalvinizam vrlo brzo proširio i po Nizozemskoj kao odgovor na španjolsku (katoličku) hegemoniju. Godine 1566., španjolski kralj (a time i nizozemski vladar) Filip II. uvodi inkvizicijski sud kako bi očistio zemlju od kalvinista i anabaptista. Pod vodstvom Williama I. Oranskog diže se pobuna protiv kralja i sjeverne protestantske pokrajine pružaju otpor Španjolcima u južnim katoličkim pokrajinama u ratu koji će (uz dvanaestogodišnje primirje nakon 1609.) trajati do 1648. i biti sastavni dio Tridesetogodišnjeg rata.

Neposredni uzroci rata

Vjerski se problem ponovno javlja kada na vlast dolazi car Rudolf II. (1576.– 1612.). Odgojen u katoličkom duhu, on uz pomoć isusovaca počinje provoditi protureformacijsku politiku Tridentuskoga sabora. Godine 1583., izbija oružani sukob u Carstvu zbog nadbiskupa Kölna koji je 1582. oženio redovnicu i vojskom zauzeo grad Bonn, gdje je objavio svoj prelazak na kalvinizam. Premda to nije prvi put da nadbiskup Kölna pređe na protestantizam, on je htio ostati vladar što se protivilo odredbama (*reservatum ecclesiasticum*) augsburškog mira prema kojemu se svi kneževi crkvenih zemalja koji su prešli na protestantizam poslije 1552. moraju odreći svojega posjeda. Ubrzo ga papa svrgava, a falački mu knez šalje vojsku u pomoć. Nato katolička Bavarska uz pomoć španjolske vojske napada i osvaja Bonn, a nadbiskup bježi u Nizozemsku. (Wilson, 2009: 208)

Slična se borba događa i u Strasbourgu gdje protestanti u strahu od mogućnosti da će za novog biskupa biti izabran vojvoda Karlo Lotarinški zauzimaju grad i izabiru 15-ogodišnjeg protestanta Johanna Georga, unuka brandenburškog markgrofa za biskupa.

Posljedica je obaju incidenata prekidanje mira u Carstvu i srozavanje prestiža cara Rudolfa. Situaciju je dodatno pogoršavala kalvinistička Falačka pokušavajući ujediniti sve protestante (i kalvine i luterane) u panprotestantski savez.

Godine 1608., car odbija potvrditi mir u Augsburgu, a nedugo potom dolazi do incidenta gdje bavarski vojvoda dolazi u sukob s protestantskim vojvodom Württemberga. To dovodi do stvaranja evangeličkog saveza¹ (1608.) i

katoličke lige² (1609.). Novi sukob izbija 1609. smrću vojvode od Clevea, Jülicha i Berga, koji nije za sobom ostavio nasljednike, a pravo su polagali protestanti, dok je u međuvremenu postavljena katolička regentica. Pretendenti su se udružili protiv nje kako bi ju spriječili da zemlje prisvoji sebi na što su i evangelički savez i Katolička liga počeli s mobilizacijom kao i car Rudolf i francuski kralj. (Bertoša, 2004: 76)

Političke prilike dodatno destabiliziraju situaciju. Naime, car je 1608. u sukobu sa svojim bratom nadvojvodom Matijom bio prisiljen predati Ugarsku, Moravsku i Austriju povlačeći se u Češku. Tamo je bio okružen nezadovoljnim protestantskim staležima kojima je bio prisiljen činiti ustupke. Od takvoga ga je zatočeništva htio osloboditi nadvojvoda Leopold, ali se njegov pohod pretvorio u fijasko zbog nedostatka financijskih sredstava, što je iskoristio Matija koji okuplja vojsku i ulazi u Prag te uspostavlja red i češki ga staleži izabiru za kralja. Tada prisiljava Rudolfa da mu preda krunu, što ovaj i čini u svibnju 1611. otkada ostaje samo titularni vladar.

Godine 1612. umire Rudolf i za cara je izabran Matija koji uz pomoć nadvojvode Ferdinanda, s jedne strane nastavlja protureformacijska djelovanja, a s druge počinje raditi na sveopćoj politici pomirenja u Carstvu pokušavajući za nju zainteresirati umjerene protestantske zemlje protiv radikalnih koje predvode Falačka i Anhalt, kao i umjerene katoličke zemlje nasuprot Bavarskoj (koja osim tvrdog katolicizma, gaji i tvrdi antihabsburški osjećaj). Zadobivši simpatije umjerenih protestanata, ali i jasne naznake da neće doći do ukidanja Protestantske unije dok god postoji Katolička liga. Vještīm potezima onemogućava bavarski utjecaj nad Ligom i ona se konačno raspada 1617. (Wilson, 2009: 251-252)

Ni Protestantska unija nije ostala netaknuta. Dolazi do sve više sukoba kalvinista i luterana i ponovno aktiviranje krize u Jülich-Clevesu 1614. koja sad postaje sukob kalvinističkog brandenburškog markgrofa i luteranskog vojvode Falačke i Neuburga rezultira priključenjem vojvode (tada još postojećoj) Katoličkoj ligi, a članovi Unije odbijaju plaćati članarinu. Godine 1617. tajnim sporazumom sa španjolskim Habsburzima (Oñate) konačno je riješen problem nasljedstva³ i nadvojvoda Ferdinand je okrunjen za češkog, a sljedeće godine za ugarskog kralja. (Wilson, 2009: 254) (Gruenfelder, 2003: 238)

Iskra budućeg sukoba nastala je u Češkoj. Češkom

1 Drugi povjesničari se služe imenom „Protestantska unija“. Okuplja izbornu Falačku, Pfalz-Neuburg, Baden-Durlach, Württemberg, a poslije krize Cleve-Jülich pridružuju im se i Brandenburg, Hessen-Kassel, Anhalt i drugi.

2 Okuplja saveznike Bavarske: Augsburg, Konstanz, Kempten, Passau, Regensburg i druge kojima se sljedeće godine pridružuju Bamberg, Mainz, Köln, Trier, Speyer, Worms i drugi. (Wilson, 2009: 227)

3 Matija, naime, nije imao djece. Za nasljednika je odabran njegov bratić.

je kraljevstvu još Rudolf II. u strahu od pobune 1609. dao vjerske slobode carskim pismom koje je potvrdio i car Matija. Krajem 16. i početkom 17. stoljeća češko je stanovništvo bilo sastavljeno od protestantske većine i tek 15% posto katolika, koji su unatoč tome vršili najviše funkcije u kraljevstvu i imali većinu u zemaljskom saboru. Oslanjajući se na njih car izaziva nezadovoljstvo među protestantima uvođenjem novog poreza i krunjenjem Ferdinanda, gorljivog protureformatora, za kralja. (Rada, 2014)

Situacija se dodatno pogoršava kad Ferdinand smjenjuje grofa Thurna, glasnog protestanta, s mjesta upravitelja dvorca Karlstein i na to mjesto dovodi uvjerenog katolika. U ožujku 1618. Thurnovi saveznici okupljaju protestantsku skupštinu koja je potom zabranjena od Regenta.⁴ Nato Thurn optužuje regente za kršenje carskog pisma i nalaže da ih se baci kroz prozor „kako je običaj“⁵ i već sljedeći dan (23. svibnja 1618.) urotnici pod njegovim vodstvom ulaze u dvorac Hradčany, gdje su Regenti imali sastanak i bacaju Vilema Slavatu i Jaroslava Bořitu od Martinica kroz prozor skupa s pisarom Fabricijem. (Wilson, 2009: 272)

Tijek rata

Češko-falačka faza

Rat započinje defenestracijom u Pragu kojom češki staleži dižu pobunu i smjenjuju regente. Nato car šalje vojsku da smiri pobunu, ali je ona ubrzo poražena i prisiljena na povlačenje i sukobljene strane ostaju u pat poziciji. Borba za vlast u Češkoj bila je posebno važna jer su u Carstvu trojica kneževa izbornika bili protestanti, a trojica katolici. Vjera češkoga kralja, kao sedmog kneza izbornika, nosila je prevagu. (Wilson, 2009: 272)

U ožujku 1619. car Matija umire, a Česi pod grofom Thurnom kreću u pohod na Beč. U međuvremenu carska vojska ipak svladava otpor u Češkoj što prisiljava Thurna da se vrati. To je dalo vremena Ferdinandu da ode u Frankfurt na izbornu skupštinu gdje biva izabran za cara unatoč pokušaju opstrukcije od strane Friedricha V. Falačkog. Čuvši to, novoosnovana Češka Konfederacija⁶ svrgava Ferdinanda i za svoga kralja izabire Friedricha u uzaludnoj nadi da će tako dobiti pomoć njegovog tasta, engleskog kralja. (Wilson, 2009: 280-284)

4 Regenti su tijelo od deset članova koje je upravljalo Češkim kraljevstvom.

5 Naime, tradicija bacanja kroz prozor u Pragu seže u 15. stoljeće i husitske ratove. Defenestracija iz 1618. bila je treća po redu.

6 Zemlje Češke konfederacije su Češka, Moravska, Šleska, Gornja i Donja Lužica.

Car se sada nalazi u krizi zbog dugova i novonastale pobune u Transilvaniji i traži pomoć Maksimilijana Bavorskog, kojemu zauzvrat priznaje ponovno osnovanu Katoličku ligu, ovaj puta proširenu i luteranskom Saskom. Ratna se sreća tako okreće jer se smiruje pobuna u Austriji, Španjolska osvaja dio Donje Falačke, a Saska i Maksimilijan napadaju Konfederaciju. Vojska Lige i carska vojska 8. studenog 1620. nanose težak poraz Konfederaciji kod Bijeje Gore, Friedrich bježi ostavljajući češku krunu, a Konfederacija se raspada i biva podijeljena između cara i Saske. Prethodno se smiruje i buna u Transilvaniji, pa se težište otpora prebacuje na zapad u Falačku. (Wilson, 2009: 299-308)

Gornja Falačka nakon četiri mjeseca otpora pada u carske ruke, a nedugo potom i preostali dio Donje Falačke, nakon što je pobunjenicima nanesen težak poraz kod Wimpfena. Konačno je sav organizirani otpor ugušen porazom ustanika kod dvorca Höchst u lipnju 1622. i do kraja godine osvojena je cijela Falačka, a Friedrich raspušta ostatak vojske i bježi. Početkom 1623. car mu oduzima zemlju i izborničku čast.⁷ (Wilson, 2009: 334-339.)

Danska faza

Kako su protestanti prethodno u Carstvu poraženi, danski kralj Christian IV. (i sam protestant) u strahu od jačanja katoličkog utjecaja u Njemačkoj⁸ i zbog teritorijalnih pretenzija⁹ uz financijsku potporu Engleske i Nizozemske s vojskom ulazi na sjever Carstva u lipnju 1625.

Na putu prema Magdeburgu dio danske vojske, pod vodstvom Mansfelda kod Dessaua (travanj 1626.), zaustavlja carski general Wallenstein¹⁰ te su se, s njim za petama, prisiljeni povući u Šlesku, a zatim u Ugarsku, uzalud očekujući pomoć od Bethlena koji je ponovno digao ustanak iste godine. Bethlen ubrzo ponovno sklapa primirje, a Mansfeld shrvan bolešću u prosincu umire.

Za to vrijeme Tilly na sjeveru tjera u bijeg kralja Christiana i kod Luttera (kolovoz) mu nanosi težak poraz. Udružujući se s Wallensteinom¹¹ u rujnu osvajaju cijeli Holstein i kod Heiligenhaffena uništavaju kraljeve trupe, a on je sam prisiljen pobjeći na otok Fünen. (Cooper, 2008: 325)

7 Donju Falačku dobivaju Španjolci, a Gornju s izbornom čašću dobiva Maksimilijan Bavorski.

8 Christian je imao i posjede u Schleswigu i Holsteinu na sjeveru carstva.

9 Danski je kralj imao pretenzije na neke biskupije u Donjoj Saskoj i Westfaliji.

10 Albrecht Wallenstein je bio češki plaćenik u carskoj službi.

11 Koji je na putu uništio ostatke Mansfeldovih trupa u Šleskoj.

Nakon pada Regensburga, u listopadu carska vojska upada na Jutland i početkom 1628. ga cijelog stavlja pod svoju kontrolu. Christian iste godine u nekoliko navrata pokušava osvojiti uporište na poluotoku, ali je ipak prisiljen na mir koji potpisuje 5. lipnja 1629. u Lübecku.

Tri mjeseca ranije car pokušava riješiti vjerski problem u Carstvu i izdaje Restitucijski edikt utvrđujući vjersko stanje kao godine 1552.¹² Edikt, očekivano, nailazi na otpor kod protestantskog plemstva i uništava svaku nadu da se mir u Lübecku može pretvoriti u sveopći mir u Carstvu.

Švedska faza

Kako još krajem 1627. u borbi za Dansku carske trupe upadaju u neutralnu Pomeraniju i zauzimaju gradove na obali Baltika kako bi izgradili mornaricu,¹³ grad Stralsund zove u pomoć švedskoga kralja Gustava II. Adolfa i odolijeva opsadi carske vojske.

Dvije godine kasnije Gustav, kao luteran, za povod uzima obranu luteranizma i iskrcava svoje trupe u srpnju 1630. u Pomeraniju, koja do kraja kolovoza gotovo cijela pada u njegove ruke, a u listopadu osvaja i Magdeburg koji ponovno pada u carske ruke u svibnju 1631.

U međuvremenu se vode pregovori oko Edikta o restituciji i Ferdinand okuplja kneževe-izbornike na sabor u Regensburgu u srpnju 1630. Na saboru izbornici traže od cara da smijeni Wallensteina.¹⁴ Pritisnut zahtjevima plemstva, car ga konačno pristaje smijeniti, a vrhovno zapovjedništvo carske vojske¹⁵ predaje grofu Tillyju. Međutim dogovor o ediktu nije postignut. U travnju 1631. protestantski kneževi¹⁶ sklapaju savez u Leipzigu i izdaju manifest protiv rata i Restitucijskog edikta proglašavajući svoju neutralnost. Kako car dekretom poništava manifest i s vojskom upada u Württemberg, Weimar se svrstava

12 Što znači nepriznavanje kalvinizma i povratak nadbiskupija Magdeburg i Bremen, 13 biskupija u sjevernoj Njemačkoj i oko 500 samostana u katoličke ruke.

13 Da podsjetimo, kralj Christian je pobjegao na otok Fünen.

14 On je još početkom 1628. postao vojvoda Mecklenburga na što kneževi nisu blagonaklono gledali jer je bio član sitnog plemstva, a ne jedan od kneževa. Usto, Mecklenburg mu je (bespravno) dan unatoč tome što je bilo visokih plemića koji su na njega imali pravo, a i kao tvrdoglav čovjek teška karaktera često je bio predmet ljubomore, nepovjerenja i optuživan za pretjeranu ambicioznost. (Cooper, 2008: 327)

15 Carska vojska je vojska okupljena habsburškim novačenjem i njome je zapovijedao Wallenstein. Uz nju bila je i vojska Katoličke Lige kojom je zapovijedao Tilly.

16 Protjerani vojvode Mecklenburga čija je zemlja dana Wallensteinu, kneževi Weimara, Württemberga i Hessen-Kassela, Friedrich od Baden-Durlacha.

Gustav II. Adolf kod Breitenfelda

na švedsku stranu, a slijede ga Hessen-Kassel i Saska, dok je to nešto ranije učinio i Brandenburg. Takva se koalicija u rujnu 1631. sukobljava s carskom vojskom kod Breitenfelda¹⁷ i odnosi pobjedu te Gustav napreduje na jugozapad osvajajući Erfurt, Würzburg, Frankfurt, Mainz i većinu Donje Falačke do kraja godine, dok Tilly teško ranjen, bježi u Frankoniju. Uz to, dio njegovih trupa osvaja i Češku. Iz Falačke Gustav kreće prema Bavarskoj i kod gradića Rain na rijeci Lech (travanj 1632.) ostvaruje značajnu taktičku pobjedu nad carskom vojskom prelazeći rijeku i otvarajući put prema Austriji smrtno ranjavajući Tillyja. (Cooper, 2008: 327) (Wilson, 2009: 500) U teškoj situaciji i nedostatku vrhovnog zapovjednika, car ponovno postavlja Wallensteina koji temeljito reformira vojsku početkom sljedeće godine. U svibnju Gustav upada u Bavarsku i ulazi u München, a potom u Nürnberg, gdje ga opkoljavaju Wallenstein i Maksimilijan prethodno vrativši Češku pod svoju kontrolu. Kako je njihova taktika bila izgladnjavanje, Johann Georg od Saske pokušava smanjiti pritisak na Nürnberg napadajući Šlesku, ali i sam biva napadnut kod Steinaua na Odri (kolovoz) od španjolskih pojačanja pristiglih iz Češke, koje teškom mukom uspijeva odbiti. Španjolski poraz primorava Wallensteina da oslabi svoju vojsku slanjem postrojbi u Šlesku što iskorištava Gustav u neuspješnom napadu kod dvorca Alte Veste (rujan) te kod Lützena (studenj), gdje unatoč neodlučnom ishodu, i sam pogiba. (Wilson, 2009: 492-511)

Nakon vijesti o kraljevoj smrti kancelar Oxenstierna u travnju 1633. stvara Heilbronnsku ligu kojoj se pridružuje i Francuska te protestantske njemačke države. Poduprti njima, Šveđani ponovno upadaju u Bavarsku,

17 To je prvi veliki poraz carske vojske od početka rata.

ali zbog pobune ostaju pasivni sve do srpnja. Tada kod Oldendorfa nanose težak poraz carskoj vojsci. U kolovozu se aktiviraju i Hesi koji vojskom presijecaju komunikaciju zemalja Lige i carskih posjeda. Wallenstein sada pokušava navesti Johanna Georga da promijeni stranu pljačkajući Sasku, a Španjolska preko Alpa šalje pojačanja, ali po ulasku u Njemačku uništava ih epidemija. (Wilson, 2009: 512-513)

Švedska vojska u studenom kreće prema istočnoj Bavarskoj, ali ih odvlači pad velikih dijelova Pomeranije i Brandenburga poslije poraza u drugoj bitci kod Steinaua te se povlače prema Češkoj kamo kreće i Wallenstein, koji je u veljači 1634. ubijen od svojih vlastitih vojnika zbog sumnje da je pokušao prebjeći Šveđanima. Vrhovno zapovjedništvo tada preuzima nadvojvoda Ferdinand, carev sin. U svibnju carska vojska vraća izgubljena područja u Bavarskoj i, spojivši se s novim pojačanjima iz Španjolske u bitci kod Nördlingena (rujan), nanose katastrofalan poraz švedskoj vojsci. (Wilson, 2009: 534-542, 545)

Tom se pobjedom završava švedska okupacija južne Njemačke koja se vraća pod carevu kontrolu, a krajem ožujka 1635. raspada se i Heilbronnška liga nakon čega inicijativu preuzima Francuska. (Wilson, 2009: 559)

Francuska faza

Kao prethodno Danska i Švedska, sada se u rat uključuje i Francuska u strahu od habsburške hegemonije¹⁸ prethodno sklopivši savez s Nizozemskom i Švedskom. Prvi ministar Francuske kardinal Richelieu objavljuje rat Španjolskoj u travnju 1635. za povod uzevši španjolsko uhićenje nadbiskupa Triera jer je ovaj podržao Richelieuu za svoga nasljednika. (Wilson, 2009: 556)

U međuvremenu Johann Georg potpisuje primirje s carem, a u svibnju u Pragu potpisuju mir i ostale njemačke kneževine s iznimkom Weimara i Hessen-Kassela. Francuska je vojska dotad već okupirala većinu gradova Alsacea i Lotaringije, gdje se spaja s ostatkom švedske vojske i napada habsburške trupe u Flandriji i Italiji, ali nakon početnih uspjeha (Liege, svibanj; Leuven, srpanj) doživljava katastrofalne gubitke i povlači se iz Fladrije. Međutim početkom iste godine Richelieu šalje vojvodu de Rohana koji okuplja vojsku i zauzima strateški važan¹⁹ prolaz u alpskoj dolini Valtellina u današnjoj Švicarskoj. De Rohan će ga držati sve do travnja 1637. kada se zbog pobune povlači. Uskoro nakon povlačenja iz Flandrije, dolazi do španjolskog protunapada, a u ljeto 1636. i upada u francuske pokrajine Picardie, Champagne i Burgundiju

te prodora do Amiensa i prijetnje samom Parizu, ali se trupe početkom sljedeće godine povlače zbog nadolazeće zime. Tada inicijativu ponovno preuzima Francuska teško porazivši Španjolce u Franche-Comtéu (lipanj, 1637.) i postupno osvajajući cijelu provinciju. Na sjeveru (listopad) Španjolska također gubi grad Bredu, važno središte i posljednje uporište osvajanja iz 1625. Nakon ovoga poraza svjesni su da ne mogu ostvariti pobjedu i cilj je časno povlačenje iz rata. (Wilson, 2009: 661)

Početkom godine 1637. umire car Ferdinand i nasljeđuje ga sin, također Ferdinand (III.).

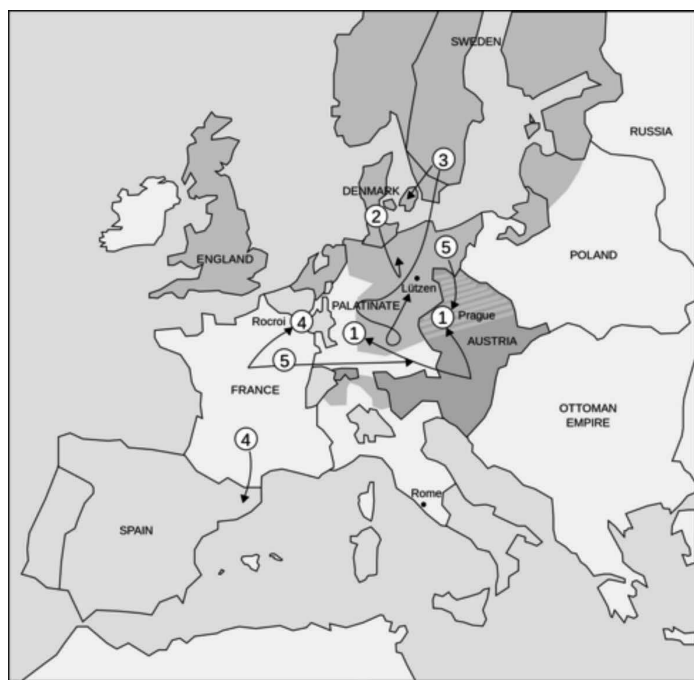
Carska vojska pljačkajući upada u Hessen-Kassel izbacujući ga iz rata u ožujku 1638. Sad je u ratu od njemačkih kneževina ostao samo Weimar, koji nanosi carskoj vojsci težak poraz kod Rheinfeldena i zarobljava carske generale, a do kraja godine zauzima strateški važan grad Breisach. Carska je vojska u Porajnju konačno iscrpljena ustankom Karla I., sina razbaštinjenog Friedricha Falačkog koji osim slabljenja carskih trupa nije imao uspjeh. Istovremeno umire Bernhard od Weimara, pa sva njegova vojska i osvojeni teritoriji prelaze u ruke kralja Louisa XIII. Na zapadu je habsburška pozicija sve gora: Španjolska je u nepovoljnoj situaciji. U svibnju 1640. izbija buna u Kataloniji, a krajem godine i u Portugalu, a nijedna se neće smiriti do kraja rata. Uz to, još prethodne godine španjolska je mornarica teško poražena u La Mancheu, a francuske su trupe osvojile Artois. Sve je to značajno smanjilo španjolsku moć, kako vojnog djelovanja tako i financijske pomoći Carstvu.

S druge strane Švedske trupe u Njemačkoj koje su se održale poslije bitke kod Nördlingena u listopadu 1635. nanose težak poraz saskoj vojsci kod Dömitza i ponovno u listopadu 1636. kod Wittstocka, nakon čega zauzimaju glavni grad Saske Torgau, ali su potom potisnuti na sjever u Pomeraniju. Ponovno se aktiviraju 1638. osvajajući Mecklenburg i ostatak godine protječe u neuspjelom pokušaju carske vojske da zauzme zadnja švedska uporišta. To će Šveđani dobro iskoristiti kad pod maršalom Banérom početkom 1639. ponovno upadnu u Sasku, a potom ohrabreni neočekivanim uspjehom i u Češku (svibanj), koju bjesomučno pljačkaju, pa se u ožujku 1640. povlače u Sasku gdje su poraženi kod Plauena. Uskoro je carska vojska nakratko usporena ulaskom u rat vojvode od Brunswicka i pojačanjima koje je poslao Šveđanima, ali se ona neće pokazati dovoljna i Banér je uskoro prisiljen povući se iz Donje Saske na sjever. (1) (Wilson, 2009: 615)

Ferdinand III. vidjevši da situacija na zapadu ipak nije povoljna, odlučuje sazvati carsku skupštinu (Reichstag) u Regensburg u rujnu 1640. No time nije postigao gotovo ništa. Knez i izbornik Friedrich Wilhelm od Brandenburga odbacio je sporazum temeljen na Praškom miru, što dovodi do okupljanja manjih protestantskih kneževa na

18 Naime, Francuska je također susjed habsburškoj Španjolskoj.

19 Preko toga su prolaza Španjolci slali pomoć iz Italije u Njemačku u godinama prije. (Wilson, 2009: 646)

THE THIRTY YEARS' WAR

	Country or area with a Protestant majority	①	1620-1623: Defeat of the Czechs and the Electoral Palatinate
	Habsburg Spain	②	1625-1629: Intervention and defeat of Christian IV of Denmark
	Habsburg Austria	③	1630-1632: Intervention of Gustavus Adolphus of Sweden
		④	1635: Intervention of France against Spain and the Emperor
		⑤	1642: Occupation of Roussillon
1643: French victory at the Battle of Rocroi
1645-1648: Turenne's and Sweden's campaign in Germany

Karta Tridesetogodišnjeg rata

njegovoj strani. On će u srpnju 1641. sklopiti primirje sa Šveđanima.

Dva mjeseca prije umire Banér, a vojska maršira kod Wolfenbüttela tjera te carske trupe u bijeg i osigurava poljuljanu vjernost vojvode od Lüneburga. Krajem godine stiže joj pojačanje pod vodstvom maršala Torstenssona koji početkom svibnja 1642. osvaja Šlesku, a zatim i Moravsku²⁰ odakle carska vojska bježi u Sasku. U studenom ju kod Breitenfelda dostiže Torstensson i nanosi joj težak poraz te uskoro osvaja Leipzig.

Krajem 1642. umire Richelieu i na mjesto prvog ministra Francuske dolazi kardinal Mazarin, a s njim i novi ratni plan: Francuzi će preko Schwarzwalda udarati na Bavarsku, a Šveđani iz Moravske i Saske na habsburške zemlje. U svibnju 1643. umire i Luj XIII., a nasljeđuje ga četverogodišnji Luj XIV. U takvoj situaciji Francuska se nalazi u krizi i ne može se aktivnije angažirati u Njemačkoj. Ipak, pet dana nakon smrti kralja francuska je vojska kod Rocroija teško porazila španjolske trupe, što je dalo potrebnu popularnost i podršku novoj vlasti. Francuski plan za napad na Bavarsku nije urodio značajnijim

plodom. Štoviše, Bavarci pod generalom Mercyjem pod svoju kontrolu vraćaju Baden-Durlach i dijelove Alsacea, a u studenom iznenaduju francusku vojsku kod Tuttlingena u Švapskoj i nanose im značajan poraz.

Još na saboru u Regensburgu 1640./ 1641. staleži vrše pritisak na cara da pregovara s Francuskom i Švedskom, na što ga konačno prisiljava primirje koje je Brandenburg potpisao sa Švedskom i car je preko poslanika pristao na razgovor o miru s Francuskom i Švedskom u Hamburgu krajem 1641. Na tim razgovorima bilo je odlučeno da će se započeti mirovna konferencija na području Westfalije, gdje će se u Münsteru dogovarati katoličke sile, a u Osnabrücku protestanti. Car taj kongres u Westfaliji konačno saziva 1643. i suprotstavljene se zemlje počinju okupljati na mirovnu konferenciju. To ipak ne znači da borbe prestaju jer su snage na terenu bile jedan od glavnih argumenata u raspravi o miru. (Wilson, 2009: 632)

Godina 1644. na istočnom dijelu Carstva prošla je relativno mirno. Švedska se okrenula protiv donedavne saveznice Danske, kojoj je Carstvo bezuspješno priteklo u pomoć. Već do kolovoza, Torstensson će teško poraziti dansku vojsku na moru i carsku na kopnu te će Danska biti prisiljena potpisati sramotan mir kojim će izgubiti značajan dio teritorija i prihoda. Početkom 1645. Torstensson koristi poraz carske vojske i kreće prema Moravskoj. Na tom ga pohodu kod Jankova presreće carska vojska koju razbija zarobljavajući i generala Hatzfelda i preko Moravske do travnja dolazi pred Beč, gdje mu pomoć šalje i ponovno pobunjena Transsilvanija. Međutim do kolovoza se, teško bolestan, povlači u Thuringiju, a zatim upada u Sasku²¹ na očaj Johanna Georga koji traži pomoć.

Istovremeno, početkom 1644. Mercy s bavarskom vojskom ponovno upada u Švapsku i do kolovoza osvajaju Freiburg, a potom, nedaleko grada, nanose teške gubitke francuskoj vojsci koja ipak ostvaruje stratešku pobjedu ulazeći zatim u Baden i osvajajući Speyer i Worms, a naposljetku i Mainz, što im je otvorilo put u Njemačku mimo Schwarzwalda. Francuzi sada (1645.) prelaze Rajnu kod Speyera i narednih mjeseci dva puta prodiru do Frankonije, ali su oba puta odbačeni uz velike gubitke na carskoj strani tim više što pogiba i sam Mercy. No kampanja u Frankoniji nije bila promašena utoliko što je onemogućila Bavarskoj da pošalje pomoć okruženoj Saskoj, što rezultira potpisivanjem primirja između Johanna Georga i Švedske (rujan).

Kako su zaštitili bok neutralnošću Saske, Šveđani u travnju 1646. prodiru sve do Westfalije uz nemilosrdno pljačkanje, a početkom 1647. ulaze u zapadnu Bavarsku

20 Šleska će pasti u carske ruke već u kolovozu, ali Moravska ostaje švedsko uporište do kraja rata. (Wilson, 2009: 636)

21 Koja je nakon Jankova ostala nezaštićena. Vidi: (Wilson, 2009: 704)

i Tirol. Ti su događaji uvjerali Maksimilijana od Bavorske da ga car više ne može zaštititi i on u ožujku potpisuje primirje. U svibnju to čini i nadbiskup izbornik Mainza kao posljednji knez izbornik u carstvu²² osim samoga cara kao kralja Češke. Šveđani su sada krenuli pokoriti Češku u koju stižu polovinom srpnja. Tamo ih u kolovozu napada carska vojska i nanosi im male gubitke, ali dovoljne da podigne moral u carstvu. Ferdinand od Kölna raskida primirje polovinom kolovoza, a početkom rujna to čini i Maksimilijan Bavorski uz obećanje da će zadržati titulu izbornika. (Wilson, 2009: 715)

S druge strane Španjolska početkom 1647. potpisuje mir s Nizozemskom što joj pomaže da se djelomično oporavi, ali u srpnju Napuljsko kraljevstvo diže ustanak protiv španjolske vlasti.

Posljednja godina rata bila je posebno teška za cara. Bavorska i carska vojska našle su se u teškom položaju između švedske vojske kod gornjeg dijela toka Wesera i francuske vojske na gornjoj Rajni uz nedovoljno ljudi da učvrste položaj. U travnju 1648. Francuzi i Šveđani se spajaju i polovinom svibnja prelaze Dunav sustižući carsku bavorsku vojsku kod Zusmarshauzena i nanoseći joj poraz. Sad su vrata prema Bavarskoj ostala otvorena i savezničke vojske ponovno upadaju u južnu Bavarsku sustavno pljačkajući kako bi natjerale Maksimilijana na ponovno sklapanje primirja. (Wilson, 2009: 743)

Za to vrijeme manji dio švedske vojske u Češkoj, u želji da se dokopa plijena prije nego nastupi mir, upada u slabo branjeni zapadni dio Praga i tri dana divljački pljačka i ubija. Do listopada pojačanja u Pragu dobivaju i Šveđani i branitelji u dijelu grada istočno od Vltave. Borbe će se nastaviti u gradu sve dok se obje vojske ne raspuste zbog pristiglih vijesti o potpisanom miru, koji će biti potvrđen

22 Prethodno je to učinio Maksimilijan, kako za sebe (kao izbornik Falačke) tako i u ime svoga brata Ferdinanda, nadbiskupa Kölna, a nadbiskup Trier je to učinio krajem 1645. Brandenburg, spomenuli smo, učinio je to u srpnju 1641.

24. listopada 1648. godine. (Wilson, 2009: 745)

Westfalski mir

Westfalski je sporazum zapravo naziv za dva sporazuma: prvi sporazum potpisan je u Münsteru u siječnju 1648. od strane katoličkih država, a drugi u kolovozu od protestantskih sudionica rata. (Bertoša, 2004: 82)

Na vjerskom je području sporazum donio priznanje kalvinističke vjeroispovjedi u Carstvu uz katoličku i luteransku. Na snazi je ostalo vjersko pravilo *cuius regio, eius religio*, ali je sporazumom dozvoljeno onima koji ne prihvaćaju službenu religiju svoje države da se odsele. Kao normativni datum za vjersku kartu Carstva obilježen je 1. siječanj 1624. te je zabranjeno plemstvu²³ da nameće religiju podanicima.

Ratifikacija Westfalskog sporazuma

Na političkom je planu habsburška prevlast uvelike oslabljena. Car je sporazumom izgubio određene ovlasti – nije više imao pravo samostalno odlučivati o ratu i miru i ubirati porez, a te su prenesene na Reichsrat. On je od tada mogao glasovati, ne kao prije podijeljen u tri kolegija (kneževi izbornici, carski kneževi i carski gradovi), nego

23 S iznimkom Habsburgovaca. (Wilson, 2009: 759)

u dva konfesionalna tijela – protestantsko i katoličko. (Wilson, 2009: 758)

Westfalskim je mirom njemačkim državama priznato i načelo suvereniteta – svaka od njih postala je suverena država s vlastitom diplomacijom, što je doprinijelo destabilizaciji i dezintegraciji Carstva. Dotadašnjoj sedmorici izbornika pridružuje se i osmi – Karl Louis od Falačke, sin Friedricha V., kojemu je vraćena Donja Falačka. Brandenburg su dani neki teritoriji u Pomeraniji te uz rijeke Rajnu i Elbu, Francuskoj je potvrđeno osvajanje Verduna, Metz, Toul i dijelova Alsace, a Švedska je dobila 5 milijuna talira odštete te zapadnu Pomeraniju, Wismar, Bremen i ušće Odre te, u skladu s time, mjesta u Reichsratu. Uz to je potvrđena neovisnost Nizozemske i Švicarske. Sporazumi su konačno potvrđeni 24. listopada. (Bertoša, 2004: 82)

Posljedice

Kao što je već spomenuto, rat je za Carstvo imao katastrofalne posljedice. S demografske strane kao žrtve rata ili raznih epidemija u Carstvu je stradalo oko 5 milijuna ljudi ili 20% sveukupne populacije, što ga čini najrazornijim u europskoj povijesti, razornijim i od velikih ratova 20. stoljeća.²⁴ Do predratne populacije Carstvo će doći tek nakon 1710. (Wilson, 2009: 787-789)

Uz demografski pad, velika je šteta nastala na gospodarskom planu: već početkom rata, zbog nemogućnosti uspješnog ubiranja poreza na koju je odgovoreno kvarenjem novca, nastala je hiperinflacija. Do kraja rata uvelike je uništena poljoprivreda pa je tako do 1648. napuštena trećina obrađenih površina diljem Carstva. Količina proizvedenog žita vratit će se na predratnu iza 1670. Golemu štetu pretrpjela je i industrija izuzev one najophodnije te, dakako, vojne industrije koje su pretrpjele nešto blaži pad. Najveći pad pretrpjela je trgovina koja je do kraja rata svedena na minimum. (Wilson, 2009: 799-806)

Kao politička posljedica rata javlja se trajni vjerski mir i religija prestaje biti povod europskih sukoba, a ratne strahote uvelike doprinose i općem osjećaju nesigurnosti što rezultira jačanjem uloge vladara i dovodi do razvoja apsolutizma. (Wilson, 2009: 808)

Također ratne su se strahote toliko uvukle u svijest njemačkog naroda da istraživanje provedeno 1960-ih kaže da Nijemci smatraju Tridesetogodišnji rat većom katastrofom i od Prvog i Drugog svjetskog rata, holokausta i kuge. Koliko je to objektivna činjenica predmet je za

²⁴ Za usporedbu, u Prvom svjetskom ratu poginulo je 5.5% europske populacije, a u Drugom svjetskom ratu 6%. (Wilson, 2009: 787)

opsežniju studiju, ali takve usporedbe, nažalost, svakako imaju povijesno opravdan temelj. (Wilson, 2009: 6)

Summary

Leopold Ćurčić, Thirty Years' War (1618-1648)

The main aim of this study is to provide a review of the Thirty Years' War – the religious conflict that shaped Europe in the 17th century and left consequences which remained relevant for a long time. The study is segmented in chronologically arranged chapters starting with the causes of war—with an emphasis on religious factors, followed by a review of war in four phases – the Czech-Rhineland, Danish, Swedish and French, which precedes the chapter on Peace of Westphalia, and ultimately the conclusion which focuses on the consequences of the war. Due to the vast amount of materials, we can't dig deeper into specific details but can solely provide with a review of major military and political events.

Literatura

1. BERTOŠA Slaven, *Svjetska povijest modernoga doba: (XVI.- XIX. stoljeće): s posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, Zagreb, Profil International, 2004.
2. COOPER John Phillip, *The New Cambridge Modern History: The decline of Spain and the thirty years war, 1609-48/49.*, IV, Cambridge University Press, 2008
3. FRANZEN August, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2004.
4. GRUENFELDER Anna Maria, Uskočki rat, u: *Senjski zbornik*, br. 30, 2003.
5. JEDIN Hubert (ur.), *Velika povijest Crkve*, IV, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1995.
6. NOEL Jean-Francois, *Sveto Rimsko Carstvo*, Zagreb, Barbat, 1998.
7. RADA Ivan, *Povijest Češke: od seobe Slavena do suvremenog doba*, Zagreb, Sandorf, 2014.
8. SHEPARDSON Nikki, *Burning zeal: the rhetoric of martyrdom and the Protestant community in Reformation France, 1520-1570*, Bethlehem, Pennsylvania, USA, Lehigh University Press, 2007.
9. WILSON Peter H., *Europe's Tragedy*, London, Allen Lane, 2009.

Internetski izvori

1. "France and the Thirty Years War" (2014.), u: http://www.historylearningsite.co.uk/France_30YW.htm (25. svibanj. 2015.)